

Naar een vernieuwde kerk: 'so simple like the gospel'

Idelette Otten

'Woestijnvlakte'

Voor mij zelf begon het in 2010 met de ervaring onder een dorre woestijnvlakte te vieren: want zo zag ik het gewelf van de Torenpleinkerk in Vleuten boven mij. In mijn vorige kerk – de St.Pancras-of Zuiderkerk in Enkhuizen – was ik verwend geweest met 1300 vierkante meter gewelfschilderingen uit 1485. Ik keek altijd mijn ogen uit. Maar elke keer wanneer ik nu mijn hoofd naar boven richtte stuitte ik op die woestijnvlakte. Ik vernam dat de oorspronkelijke kleur, die architect David Zuiderhoek (1911-1993) in 1971 had aangebracht blauw/grijs was geweest. Maar kennelijk werd die kleur als somber ervaren. Want toen de schilder een keer gele verf over had van een schilderbeurt van de Utrechtse Nicolaikerk vonden de Vleutenaren dit een betere kleur.

In 2013 formeerden we een groepje om na te denken over welke kleur blauw mooi zou zijn voor het gewelf. Daarnaast wilden we nadenken hoe we qua inrichting en licht meer rust zouden kunnen creëren onder het motto: terug naar de eenvoud. Het oorspronkelijke ontwerp van David Zuiderhoek vonden we nog altijd mooi, maar deze was in de loop der tijd 'bedolven' geraakt onder allerlei toevoegingen, zoals haakjes, snoeren, stekkers, stoelen en tafels.

Steigers in de kerk

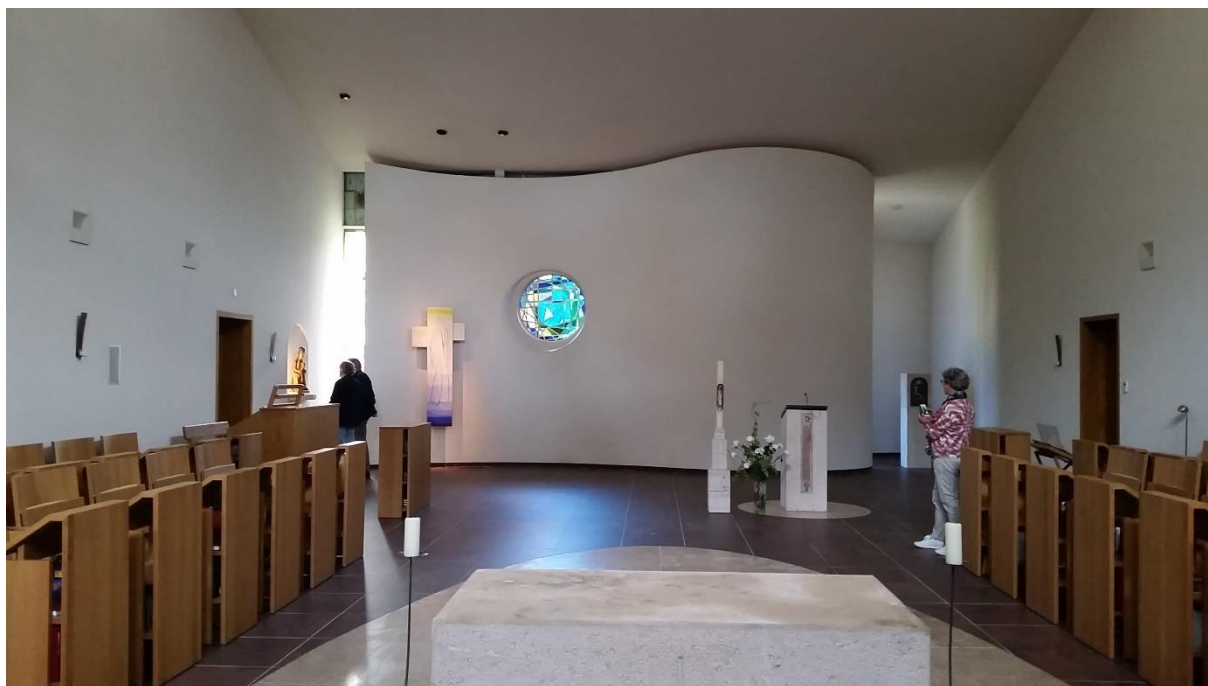
Rust en verstillig

In dat groepje voelden we de noodzaak een 'deskundige' te gaan raadplegen. Ik dacht gelijk aan collega Hans Uytenbogaardt, emeritus predikant en oud secretaris eredienst van de Protestantse Kerk in Nederland, die zich als liturgiewetenschapper met name bezig hield met kerkbouw en - (her)inrichting. Hij liet ons in de kerkruijme staan en maakte ons bewust van ons verlangen naar meer rust en verstillig. Op zijn advies gingen we op kerkenpad: naar de Maartenskerk in Doorn en de Titus Brandsma Gedachteniskerk in Nijmegen. Vooral deze laatste inspireerde ons. Uytenbogaardt had ons inmiddels ook op een probleem gewezen: de preekstoel stond te hoog. Even later deelde hij ons ook zijn oplossing mee: verplaatsing naar de noordkant van de kerk. Al gauw werd duidelijk: dit kan niet zonder architect. Op zo'n korte termijn iemand vinden leek schier onmogelijk, toch lukte het: Gert Grosfeld van GSG Architecten ging de uitdaging aan.

Link met Abdij Koningsoord in Arnhem (Oosterbeek)

Verheugd was ik toen wij in contact werden gebracht met Gert Grosfeld, de architect van het nieuwe klooster in Arnhem, waar ik altijd zo graag kwam. Menigmaal had ik in de kerkruijme daar gezeten

en gedacht hoe ik toch iets van die sfeer mee zou kunnen nemen naar Vleuten. Nu werd het mij zowaar in de schoot geworpen. Op 4 oktober 2018 gingen we voor het eerst met Gert onze kerk in en op 23 oktober lichtte hij zijn plannen toe in onze kerkenraad. Die voelde zich wat overrompeld – moest het zo ingrijpend?- maar liet zich uiteindelijk positief verrassen.

Bezoek aan Abdij Koningsoord in Arnhem

Gericht naar het Oosten

De gerichtheid naar het oosten wilden we in elk geval handhaven. Deze was in 1971 in onze kerk hersteld. Architect Zuiderhoek had bij de ingebruikneming gememoreerd dat dit nu weer een 'katholieke kerk' was geworden. In de katholieke traditie worden kerken vanouds gebouwd richting het oosten, de richting van Jeruzalem en van Jezus, de opgaande zon der gerechtigheid.

In de periode van 1831 tot 1971 was de gemeente in Vleuten door de plaatsing van de preekstoel op de zuidwand gericht geweest. In 1971 werd de oost-richting hersteld en gekozen - naar liturgische inzichten van toen - voor een gezamenlijke plaatsing van avondmaalstafel, doopvont en preekstoel als een eenheid aan de oostwand van de kerk: het zogeheten liturgisch centrum, dat goed zichtbaar moest zijn en daarom op een verhoging werd geplaatst.

Ik moest zelf even slikken toen ik hoorde dat de avondmaalstafel uit de absis zou verdwijnen en verplaatst zou worden naar het midden van het schip van de kerk. Die ruimte was mij in al die jaren lief geworden. Maar mijn ervaring was ook dat ik altijd maar tegenover de gemeente stond. Steeds vaker voegde ik me - op momenten van lofzang en gebed - bij de gemeente, om samen met haar mij te richten naar de Ene.

In de absis hangt een kruis. We hebben overwogen om ook het kruis weg te halen, maar het is een te belangrijk richtpunt geworden, dat niet zomaar gemist kan worden. Wel is het verplaatst naar de as van de kerk en werden de binnenkanten met goudverf verguld. Maar we zouden ook voorbij het kruis willen zien. Iets wat refereert aan woorden van René van Loenen in zijn Canticum bij Openbaring (NLB 777):

*Zie, de stad van vrede
komt ons tegemoet.*

*Op de nieuwe aarde
woont het Lam voorgoed.*

Om dit te verbeelden zijn kunstenaars onontbeerlijk. Maar daar zijn we nog niet aan toe. Eerst moesten we ons bezig houden met de dingen die beeldbepalend om een oplossing vroegen. Wel realiseerden we het plan om de scherpe hoeken van de absis rond te maken, zoals die in het oorspronkelijke ontwerp van Zuiderhoek ook getekend waren.

Een jonge catechisant vertelde me toen hij dit zag, dat de absis nu geen einde had. Hij had het begrepen.

Passeren van de doopvont

De doopvont wilden we naar goed kerkelijk gebruik bij de ingang van de kerk plaatsen. De doop vormt immers de opname in het volk van God. Daar kun je bij binnenkomst niet omheen, je kunt je vingers erin dompelen en een kruisje slaan, zodat je jezelf weer te binnenbrengt dat je een geliefd kind van God bent.

Wat met het schip van de kerk, tussen doopvont en absis zou gebeuren was onderwerp van de eerste gemeentebijeenkomst op 28 oktober 2018. In de preek die ochtend citeerde ik de Engelse kunsthistoricus Neil Mc Gregor, auteur van 'Leven met goden', 40.000 jaar volkeren, objecten en religie. In een interview van Trouw (24-10-2018) toonde hij zich allerminst verbaasd dat religie, ondanks een afnemende kerkelijkheid weer terug lijkt te zijn in het hart van het publieke en politieke debat, want zo redeneerde hij: 'religie is door alle tijden heen altijd een van de sterkste (en daarom soms ook gevaarlijkste) krachten is geweest die gemeenschappen hebben gevormd en kracht gegeven. Altijd ging het in die gemeenschappen om een gedeeld verhaal, gericht op de toekomst'.

Neil Mac Gregor gaf twee belangrijke tips aan de kerk van vandaag:

'Een: omarm die poëtische omgang met je heilige teksten. En twee: sluit aan bij de notie dat de vervulling van het individu alleen gevonden kan worden als lid van een gemeenschap. We leven in experimentele tijden: nooit eerder stond het individu zo centraal. Het is zeer de vraag of dat zo blijft. Want de geschiedenis is er glashelder over: het gaat niet om jou, het gaat om de gemeenschap'. Dit brengt ons bij de 'communio'.

Start van pelgrimage bij doopvont

Van theater naar communio

Met het bestaande liturgisch centrum aan de oostkant werd het onderscheid geaccentueerd tussen de ambtelijke bediening van Woord en sacramenten enerzijds en het horen, c.q. antwoorden van de verzamelde gemeente anderzijds. Onze adviseur ds. Hans Uytendogaardt, leerde ons de kerkruimte in zijn geheel als 'liturgische ruimte' te definiëren. Hij noemt het een van de 'kernbelijdenissen' van de liturgische beweging – zowel katholiek, anglicaans als protestants - dat de eredienst sinds het begin van de twintigste eeuw gemeenschapsviering is. Met andere woorden: heel de gemeenschap is constituerend voor de eredienst, die begint als de gemeente is vergaderd. De eredienst vieren we rond Doopvont, Schrift en Tafel. Bij de indeling van de kerkruimte kunnen we denken aan een pelgrimsweg naar het Beloofde Land – ons kerkgebouw mag daar een afstraling van zijn. Het hart van de kerkruimte zal de plaats worden voor de ambo (lezenaar) vanwaar de Schrift zal klinken en de Tafel van de Heer. Zijdelings daarvan zal de preekstoel worden geplaatst. Was voor veel protestanten de preek het hoogtepunt van de dienst, deze zal nu klinken, ter zijde van de ambo en de tafel, vanwaar onze Heer zelf spreekt, breekt en deelt.

Albert Schweitzer schreef in 'Uit mijn jeugd': 'Een kerk is veel meer dan een ruimte waarbinnen men naar een preek komt luisteren. Ze is een plaats van gemeenschap met God. Op zichzelf, als ruimte, moet ze tot die gemeenschap opwekken'. De verandering van de kerkinrichting plaatsten we onder de noemer 'van theater naar communio'. In een boek over David Zuiderhoek las ik dat de Amersfoortse Bergkerk uit 1952 – eveneens van architect Zuiderhoek - in 1988 een soortgelijke ombouw heeft meegemaakt, omschreven als een beweging van 'luisterkerk naar participatiekerk'.

Vertraging

Toch zou het nog tot eind 2019 duren voor we groen licht kregen van de kerkenraad en echt van start konden gaan. Ons plan werd al wel gemeente breed geaccepteerd, maar we ondervonden pech met de personele bezetting, die de bouw vanuit onze gemeente zou begeleiden. Tegelijkertijd en de ruimte achter de kerk vernieuwen en de kerkruimte zelf bleek te veel van onze menskracht te vergen. Achteraf is dit een geluk bij een ongeluk geweest, want ondertussen bleek de verzakking van onze kerk zo dramatisch te zijn, dat direct ingrijpen noodzakelijk was. Pas toen deze verzakking verholpen was konden we aan de laatste fase van ons grote project beginnen. Het is bijzonder dat we al die tijd hebben kunnen blijven kerken. De vespers doordeweeks en de eredienst op zondagmorgen vierden we te midden van steigers en bouwmaterialen. Het confronteerde ons met het gegeven dat onze liturgie ook 'werk in uitvoering' is.

Vespers

Voorbij de altaartafel staan de stoelen in de opstelling zoals in de vespers: dus tegenover elkaar geplaatst. Deze ene helft van de gemeenschap ziet hierbij de andere helft in het gezicht. Dit is een fundamenteel gegeven - denk maar aan de mens geschapen als 'hulpe elkander tegenover' - niemand is compleet in zichzelf. Dat is het stramien waarop ook de psalmen zijn gebouwd: de vers-delen vullen elkaar aan. Bij de vespers worden de psalmverzen afwisselend door de beide helften gezongen. Het psalmgebed vormt het startpunt van ons eigen bidden en het hart van elk getijdegebed van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat, en soms ook in de nacht en doet ons 'bidden bij de tijd'. Voor de zondagmorgen hoeven deze stoelen niet langer verplaatst te worden, maar kunnen zij bezet worden door cantorijleden, ambtsdragers en eventueel kinderen of andere gemeenteleden.

Absis

De absis blijft vooralsnog, afgezien van het kruis leeg. Te overwegen valt of we hier op geëigende dagen of tijden een ikoon kunnen plaatsen. Wellicht kan in de toekomst een kunstenaar de opdracht krijgen om bijvoorbeeld voor de beide ramen aan weerszijden een verbeelding te maken van Gods

toekomst, die ons in kruis, verrijzenis en verheerlijking tegemoet komt en waarheen wij op weg zijn. De ruimte kon op Goede Vrijdag gebruikt worden voor de kruishulde met bloemen en voor zang. Ook voor concerten lijkt het een geschikte ruimte.

Avondmaals-of altaartafel

In de Goede Week van 2020 werd de nieuwe avondmaals-of altaartafel geplaatst in het hart van onze kerk, net als in Abdij Koningsoord op een ovaal/veelhoek van travertijn-steen uit Italië. Tafel en vloer zijn complementair. De tafel is ontstaan naar idee en basis-ontwerp van Hans Uytendogaardt, dat verder werd uitgewerkt in het ontwerp van Gert Grosfeld. Nora Bogers en Leonie Hermsen hebben de tafel vervolgens gemaakt in het atelier van Bogers in Den Haag. Hij is gemaakt van Europees eiken, met een uitneembaar kruis van Wengé. Ten grondslag lag enerzijds het Andreaskruis dat Zuiderhoek twee maal verwerkt had in zijn avondmaalstafel uit 1971, anderzijds de twaalf pilaren uit de oude kerk, die Zuiderhoek vorm heeft gegeven met zijn boogjes.

Nora Bogers en Leontien Hermsen

Het resultaat is een altaartafel, waarvan het blad verdeeld is in twaalf segmenten, voor elke apostel één (ontleend aan de twaalf stammen van Israël), die samenkomen in een kruis. Het geheel wordt 'geschaagd door twaalf schuingeplaatste standers, die in hun optisch verband een reminiscentie vormen aan het Andreaskruis'. Zo mogen wij ons verzamelen om de tafel, die verwijst naar de beeld dragers van de gemeenschap van de kerk.

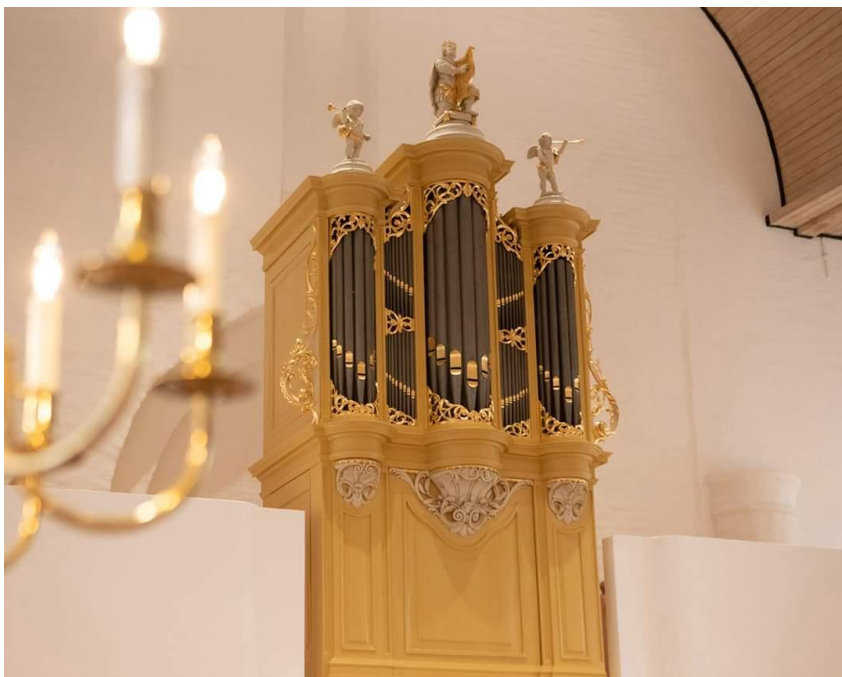
Orgel en preekstoel

Het prachtige Bätz-orgel is een verhaal apart. Het had bij de vorige restauratie van de kerk te weinig aandacht gekregen. Dat konden we nu ruimschoots goedmaken. Dankzij subsidie van de provincie is het door orgelbouwer van Rossum gerestaureerd. Met Pinksteren kon zij weer opnieuw klinken, al

zal de officiële ingebruikneming vanwege de corona-crisis nog op zich laten wachten. Ook de 17^e eeuwse preekstoel – waarschijnlijk van de hand van ene heer Fludt – staat weer in de vrije ruimte en zal gerestaureerd worden. De achterwand zal mogelijk tot meer historische verhoudingen worden teruggebracht.

Orgelgalerij

Gerestaureerde Bätz

'Fludt-preekstoel'

Dynamische gemeente

In december 2021 zal het vijftig jaar geleden zijn dat onze kerk een ingrijpende verandering onderging. Een halve eeuw later is dit opnieuw het geval. Nu kunnen wij de kerk overdragen aan een volgende generatie. Met de ruimte achter de kerk, 'Bij de Haard' geheten is zij voorzien van een goede keuken, invalidetoilet en ruimtes met beamer etc.

De toekomst zal uitwijzen of we ons thuis voelen in deze kerkinrichting. Zij biedt in ieder geval volop ruimte om zowel met een groot aantal mensen als met een kleine groep te vieren. De kerk is vanwege de avondmaals-en altaartafel, die van beide kanten te bedienen is goed in tweeën te delen. Er zijn diverse opstellingen mogelijk, bijvoorbeeld bij doop en uitvaart. Zo kan de gemeente ook in haar liturgie op zondag en bij verschillende gelegenheden door de week een dynamische gemeenschap vormen.

Wanneer zij nu naar boven kijkt ziet ze een levendig gewelf, 'gehout' in notenkleur, strak omgeven door zwarte biezen.

Bij de vespers, waan ik mij regelmatig in een klooster. De mooiste reactie die ik kreeg was van mijn Amerikaanse nicht. Zij zag de inrichting en schreef: 'so simple like the gospel'.

Onze missie is geslaagd.

Idelette Otten, v.d.m.

Met dank aan:

Jaap Griffioen, Jan Pronk, Jan van Barneveld, Bram van der Perk, Tanja Kootte, Dick van Dijk en ds. Hans Uytenbogaardt, die o.a. schreef: 'Vieren in oude en nieuwe ruimten' en 'Notitie ten behoeve van het ontwerp van de altaartafel', 190314.